

УДК 130:130.123.4

**Лауга О.Д. – канд. філос. наук, доцент
НУБіП України (Київ)**

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

У статті досліджено особливості становлення і розвитку методології та філософії освіти. Проведено історико-філософський аналіз зародження філософії освіти, дано аналіз формування нових ідеалів освіченості та нових уявлень стосовно процесу навчання й виховання. Показано вплив природничо-наукового та гуманітарного пізнання на розвиток освітніх методик і практик. Охарактеризовано сучасні філософські концепції методології освіти та основні принципи існування сучасної освіти.

Ключові слова: наука, освіта, виховання, методологія освіти, філософія освіти.

Зміни системи освіти й реформування школи мають фундаментальне філософське підґрунтя. Хоча філософія сьогодні не претендує на вичерпне пояснення всіх таємниць світу і кожного з його елементів, утім за нею залишається функція інтеграції різноманітних уявлень про світ, яка призводить до створення цілісного наукового світогляду. Для розв'язання цих задач філософія продукує нові поняття, гіпотези, теорії та парадигми. Інший важливий для освіти напрям філософування – формування загальних підвалин методології пізнання та інших видів людської діяльності. Починаючи з Сократа, філософія піддавала сумніву «очевидні речі», критично переосмислювала існуючі алгоритми мислення, постійно розширюючи його межі та коло засобів. Отже, саме в філософії досягається криза самої освіти, формуються нові ідеали освіченості, нові уявлення щодо процесу навчання й виховання тощо. Сьогодні суть цих проблем намагається досягнути філософія освіти.

Методологія освіти бере свій початок у давньогрецьких філософських школах, де вона стає вченням про методи, засоби та прийоми навчання мудрості. Найбільш яскравими прикладами давньогрецької філософії освіти є теорії Сократа, Платона, Аристотеля. Велике значення також має досвід піфагорійської школи. Саме тут був зроблений важливий крок до розуміння освіти як демократичного, принципово відкритого для кожної людини шляху до знань. Адже в архаїчних культурах Єгипту, Стародавнього Сходу, Вавилону та Індії знання вважалися недоступними для непосвячених, передавалися в містично-сакральній формі лише у вузькому колі жерців, халдеїв, ченців та ін. Такий підхід до знання не залежав від його рівня та якості, які могли бути достатньо високими. Наприклад, теорема Піфагора була відома єгипетським жерцям задовго до Піфагора, але нікому не спадало на думку, що є потреба її доводити. Таким же чином, учень чанського мудреця в Китаї не міг уявити собі, що слова вчителя треба обґрунтовувати – їх треба було сприйняти і усвідомити.

Отже, поняття методологія освіти, у нашому розумінні, є формою вільного засвоєння знань, вмінь, навичок, цілого світу культури у всій його різноманітності, яка має своєю метою створення і розвиток особистості. Можливо, методологія з'являється тоді, коли усвідомлюється та засвоюється принцип: «Спирайся на своє Я – і тобі відкриється світ знань». Перехід до такого розуміння освіти ми бачимо у піфагорійців та софістів, які одразу розкрили дві сторони цього принципу. З одного боку, софісти (особливо, так звані «старші софісти» – Протагор, Горгій, Продік) стверджували, що людина може чогось навчитися лише сама – вчитель лише «провокує» та допомагає вчитись. Пізніше схожу точку зору демонструє Сократ з допомогою методів «іронії» та «майєвтики».

Така домінація суб'єктивного начала в освіті повинна бути обмеженою: учень має істотну потребу в авторитеті, який є гарантом вірного напрямку в розвитку його особистості. У школі Піфагора велика увага приділялась саме цій компоненті освіти, в школі панував принцип: «право на вільне пізнання треба заслужити, треба пройти крізь систему, що навчає підкоренню, виховує чіткість та дисциплінованість мислення». Так, відомо, що початківці-піфагорійці повинні були засвоїти систему жорстоких правил поведінки, інколи ці правила виглядали досить безглуздими, але саме це стимулювало розвиток розуміння того, що шлях до істини починається із слухняності, а закінчується самостійністю.

Питання про моральну основу освіти гостро ставить Платон, який впевнений, що кожна думка повинна бути вихованою (тобто морально розвиненою) перш ніж сприйняти знання. Проте моральні цінності не є, за Платоном, загальнолюдськими – кожна соціальна група має схильність до окремих цінностей, які й повинні бути в них розвиненими. Аристотель, водночас і учень, і критик Платона поєднує філософські погляди на освіту з детально розробленою етичною теорією. Відомо, що головною

Розділ третій. Філософські проблеми науки і освіти

етичною цінністю, за Аристотелем є поміркованість. Тому і освіта навчає, перш за все, уникати крайнощів, як в мисленні, так і в поведінці. Власне ж знання, за Аристотелем, може бути демонстративним (знання причин), чи інтуїтивним (осягнення суттєвої природи речей). Освіта повинна залучити до інтуїтивного знання, що може бути природженим, знання демонстративне.

Така концепція освіти та освіченості, вироблена афінською класикою, на довгі сторіччя стала найвищим досягненням філософської думки, до якого важко було б додати щось істотно нове. У середньовіччі та в епоху Відродження філософію освіти можна зустріти лише як приховану, неекспліковану світоглядну основу теорій дидактичного характеру. Інколи, виходячи з цього, робиться висновок про те, що педагогічна теорія та практика того часу не мали потреби в широких філософських узагальненнях. Про хибність цієї точки зору свідчить справжній розквіт просвітницьких ідей у XVIII ст. Показово, що сама ця епоха отримала назву Просвітництва і, як завжди, ця самоназва свідчить більше про потреби та намагання, ніж про дійсний стан речей. Просвіта в цей історичний період стає головною духовною цінністю епохи. Найбільш виразні концепції методології філософії освіти цього часу ми зустрічаємо в творах французьких просвітників – Ж.-Ж. Руссо, Вольтера, К. Гельвеція. В теоріях цих філософів проблеми філософії освіти тісно переплітаються з проблемами філософії історії та релігії.

Так, за Вольтером, релігія є результатом неосвічених людей, що оголосили себе «богонатхненними пророками». Тому релігія і намагається тримати суспільство у стані невігластва, переслідує істину і розум. Вольтер описує картину панування церкви: «протягом цілих сторіч невігластва та забобони, шахрайства та варварства, церква, що вміла читати й писати, нав'язувала закони всій Європі, яка вміла лише пиячити, воювати та сповідатися ченцям». Мислитель вважав, що освіта, яка розповсюджується серед правителів держав, сприяє тому, що поступово змінюються принципи, форми та способи правління та наступить панування розумного устрою держави, де буде виключене соціальне зло та вдасться створити умови для щасливого життя людей. Таким є фінал вольтерівської філософії історії, в якій освіта грає центральну роль.

Більш детальну концепцію ми зустрічаємо у Ж.-Ж. Руссо, який вважає, що у вас буде все, якщо ви виховуєте громадян, без цього у вас всі, починаючи з правителів держави, будуть лише жалюгідними рабами. Засобом рішення проблеми «виховання громадян» Руссо вважає цілеспрямований глобальний педагогічний вплив, що починається з дитинства. Такий підхід має назву едукатіонізм (від лат. *educatio* – виховання). Едукатіоніст впевнений, що у справі формування громадян виховання всесильне. Якщо воно організоване належним чином, то всі члени суспільства, що визнали його, набувають високих громадянських якостей. У Руссо мова йде про два види громадянського виховання: 1) у негативних умовах форм правління, що сильно відхилились від «суспільної угоди», 2) у позитивних умовах «народного правління».

За першим видом громадянського виховання обмежуються контакти учня з соціальним середовищем, яке не співпадає з вимогами моралі, якій навчає вчитель. Руссо вважав, що це можливе тільки в умовах домашнього виховання. Другий вид виховання характеризується ним, як «суспільне виховання в межах, що встановлені урядом». Ідеал такого виховання Руссо знаходив в Спарті, де він вбачав зміни природної «любові до себе» на «любов до вітчизни», яка сама є не тільки результатом, але й винагородою за виховання: «суспільне призначення людини – найбільша нагорода, яку він може отримати і будь-яка добра справа не потребує іншої винагороди, ніж проголошення її достойною публічно».

Своєрідним варіантом просвітницької методології філософії освіти є так званий панедукаціонізм К. Гельвеція, який спирався на тезу, що була підготовлена ще Е. Кондільяном: «коли розум є дещо цілком набуте, в ньому немає нічого природного». Ця теза логічно витікає ще з локківської теорії *tabula rasa*, але педагогічний її зміст розкрив саме Гельвецій. За Гельвецієм, в інтелектуальному відношенні між людьми немає ніякої різниці від народження, має місце повна рівність, розумова нерівність людей з'являється лише як результат «різниць у вихованні». Гельвецій детально розглядає центральне поняття філософії освіти. Саме поняття «освіта» у Гельвеція має синонімом «виховання». Він трактує це поняття не вузькопедагогічно, надає йому «істинне, більш широке значення – як все те, що слугує для навчання».

Французьке Просвітництво в аспекті ідей філософії освіти справило велике враження на німецьких філософів класичного (XVIII-XIX ст.) періоду – Вольфа, Лессінга, Гердера, Канта, Фіхте, Гегеля. Ранній період німецького Просвітництва характеризується тим же комплексом ідей: боротьба проти релігійних забобонів, фанатизму; філософи розглядають себе як (і перш за все) вчителів народу, які відкривають людям світло знань та розуму і цим вдосконалюють природу суспільства. Проблема суспільного устрою вирішується через розповсюдження знань, будь-яке збільшення рівня освіченості розглядається як суспільне добро.

Важливий аспект цієї соціально-орієнтованої ідеї освіченості розкривається в практичній філософії І. Канта, який дає нове трактування поняття культури. Культура, за Кантом, виходить за межі

опозиції «культура-натура», не всяке знання та вміння є добро. Адже, знання технічного, наприклад, характеру може бути використано в нищівних антигуманних цілях. Що може бути регулятором освіти, спрямовуючим її в дійсно культурний напрямок? (За Кантом, культурою є лише те, що сприяє розвитку людини, те, що йде на користь всьому людству). Кант вказує на право, як на такий регулятор. Саму ідею права Кант виводить з ідеї моралі, тобто правові норми, як моральні, носять апріорний (до – досвідний) характер. Освіта має своєю метою розкрити цей безумовний характер моральних та правових імперативів, а держава, з свого боку, повинна гарантувати громадянина в його основних правах. Таким чином, якщо мораль дає людині внутрішній закон, то в праві цей закон доповнюється зовнішнім примусом, а освіта громадянина приводить його до знання відносно єдності цих двох рядів законів.

Проблема, яку не помітив Кант, була сформульована його послідовником І. Фіхте: «правосвідомість – результат виховання, а хто міг виховати наших пращурів – перших людей?» [4]. Фіхте звертається за допомогою до релігії, до Бога як «іншої розумної істоти». Пізніше на цьому ж питанні акцентував увагу і К. Маркс у своїх «Тезах про Фейєрбаха»: «Вихователь сам повинен перше бути вихованим». Ця проблема – суто філософська саме тому, що немає одного, раз та навіки виробленого рішення, і в філософії освіти ХХ ст. ми бачимо широкий спектр різноманітних її розв'язань.

Криза метафізичної філософії наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., яка спричинила виникнення теорії відносності і квантової фізики, привела до інтенсивних процесів диференціації та інтеграції наукового пізнання, діалектичний взаємозв'язок яких ми спостерігаємо впродовж усього ХХ сторіччя [див.: 2; 8]. Зазначені процеси вплинули на появу і розвиток нових напрямів філософії позитивістського, екзистенційного та релігійно-містичного характеру, які критично поставились до класичної традиції. Відповідно, розвиток природничо-наукового і філософського знання позначився на змісті нових педагогічних теорій та практик, які не могли уникнути впливу на них філософсько-методологічних новацій. Відтак, змінились і акценти в системі освіти. Постало питання: «Що саме є освіта?», «Які цілі освіти?», «Чи можлива єдина наукова філософія освіти?». Обговорення цих питань досі не призвело до єдиних, загальноприйнятих відповідей. Сучасна філософія освіти являє собою розмаїття філософій, альтернативних одна одній. Така різнобарвність методологічного та концептуального плану водночас супроводжується вибухом інтересу до філософських питань освіти

Своєрідною реакцією на цю складну ситуацію стає все більше поширення освітнього нігілізму в суспільстві, особливо помітно в країнах, які виникли в кінці 1980-х – початку 1990-х років. Освітній нігілізм (небажання взагалі здобувати освіту, ходити до школи) в цих країнах є найгострішим в зв'язку з тим, що розмаїттю педагогічно-філософських теорій та практик тут передувала жорстка одноманітна педагогічна система зі сталими методиками, офіційно затвердженим змістом навчальних програм, суспільною регламентацією форм поведінки в школі тощо [див.: 5].

На цьому фоні привертають увагу до себе спроби створити школу принципово нового типу – ігрові техніки навчання Щедровицьких, школи «діалогу культур» В. Біблера, досвід роботи по освіті сліпоглухонімих, яку проводив в м. Загорську свого часу видатний філософ Е. Ільєнков. Зрозуміло, що школа нового типу не може вже спиратися на класичну парадигму освіти. Тим більшою стає увага, яку викликають нові філософські концепції освіти. Характерним для сучасних концепцій освіти в філософії є орієнтація на критику класичного типу освіти, яку розпочали представники нової філософії науки – Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд.

Істотною проблемою для сучасної методології освіти постало питання: яка загальна філософська теорія повинна лежати в основі освіти, яка картина світу повинна бути фундаментальною? Більшість авторів схиляється до принципу діалектичної єдності холізму (від англ. whole – ціле) та плюралізму. Показовою в цьому аспекті є точка зору В. Лутая, який вважає, що філософія сучасної освіти «не може бути заснована тільки на одній якійсь філософській системі, у тому числі, і на такій, що намагається синтезувати в собі усі основні досягнення інших систем» [4]. Але вона може бути і просто плюралістичною. З його точки зору сучасна філософія освіти повинна поєднувати в собі такі ідеї: досягнення субстанціональної єдності усіх суб'єктів освіти, особливо у розумінні загальнолюдських цінностей; необхідність різних протилежних форм прояву цієї єдності і розуміння того, що будь-які типи світогляду, культури, освіти відіграють свою унікальну роль у вирішенні проблем людства; боротьба протилежностей не повинна доводитись до антагонізму.

Якщо ми звернемося ще до діалогічної традиції в філософії освіти (М. Бубер, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі), де акцент робиться на ситуації зустрічі вчителя та учнів на підставі діалогу, то ми впевнимися у тому, що коло ідей сучасної філософії освіти угруповується навколо двох фундаментальних ідей сучасності – ідеї відкритого суспільства (К. Поппер) та комунікативного розуму (Ю. Габермас).

Так, за Поппером, у відкритому суспільстві освіта повинна діяти за принципом: дай учням все те, в чому вони відчувають початкову потребу, щоб стати незалежними від нас і спроможними робити свій вибір. У відкритому суспільстві освіта виконує, перш за все, критично-реалістичний світогляд на основі

Розділ третій. Філософські проблеми науки і освіти

інтелектуальної свободи. Це, за Поппером, зовсім не означає повної роздробленості освічених людей – навпаки, об'єднує лише свобода та повага до неї [7]. Габермас в цьому аспекті підкреслює, що найвищою метою освіти в сучасний період є створення системи міжособових зв'язків, спрямованих не на домінацію, а на взаєморозуміння, діалог та підтримку постійного функціонування такої системи. Тільки через освіту можлива комунікація: лише система комунікативної підготовки веде до справжньої інтеграції та стабільності в суспільстві.

Отже, сучасні філософські концепції методології освіти, попри всю свою відмінність (іноді до протиріччя) одна від одної, демонструють повну домінуючу спрямованість і основні принципи існування сучасної освіти. Це: 1) принцип гуманітаризації, що потребує посилену увагу до особистості, створення найбільшого сприяння розвитку всіх її здібностей, фізичних і моральних якостей, що здійснюється можливостями не лише гуманітарних а й інших наук; 2) принцип диференціації, що означає забезпечення різних шляхів формування змісту предметів і різних способів організації його засвоєння; 3) принцип інтеграції, як принцип реформування змісту освіти, спрямований на забезпечення цілісності сприймання шляхом впровадження комплексних інтегрованих курсів, які об'єднують різноманітні знання на основі вільного вибору. На основі цих принципів можливе створення концепції освіти, що була б втіленням сучасних досягнень філософії освіти.

Література:

1. Беспалько В. П. Образование и обучение с участием компьютеров: (педагогика третьего тысячелетия) / В. П. Беспалько; РАН; Моск. Психолого-соц. ин-т. – М.: Моск. Психолого-соц. ин-т; Воронеж: НПО МОДЭК, 2002. – 349 с.
2. Вандышев В. Н. Философский анализ дифференциации естественнонаучного познания: монография / В. Н. Вандышев. – К.: Выща школа. Головное издательство, 1989. – 175 с.
3. Гітун Н. І. Філософія освіти: аналіз культуротворчої парадигми в освіті /Н.І.Гітун //Проблеми педагогічних технологій. – 2010. – № 2. – С. 70–77.
4. Зязюн І. А. Гуманізм освіти ХХІ століття: філософський і психологічний аспект // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків: НТУ “ХПІ”. – 2002. – № 2. – С. 24-35.
5. Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти. Навч. посібник / Крижко В. В., Мамаєва І. О. – К.: Освіта України, 2005. – С. 61.
6. Огнев'юк В. О. Освіта міжпарадигмального періоду / В. Огнев'юк. – Нова парадигма. – 2006. – № 50. – С. 36-48.
7. Романенко М. І. Сучасна філософія освіти : основні проблеми // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – Вип. 8. – Запоріжжя: ЗДІА, 2002.
8. Сичивица О. М. Сложные формы интеграции науки: монография / О. М. Сичивица. – М.: Высшая шк., 1983. – 152 с.
9. Фомичева И. Г. Философия образования: Некоторые подходы к проблеме / И. Фомичева. – Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2004. – 242 с.